

Feminisme in tijden van klimaatstrijd

Anneleen Kenis

A. Ten geleide: En toen viel die andere bom. Feminisme en klimaatstrijd in tijden van corona

Het doet vreemd om aan een artikel over feminisme in tijden van klimaatstrijd te werken terwijl de coronacrisis volop om ons heen woekert, en de wereldwijde klimaatmobilisaties van 2019 plots lang verleden tijd lijken. De coronacrisis lijkt in een mum van tijd alle andere sociale en politieke kwesties naar de achtergrond te hebben verdreven. Zo is het opmerkelijk stil langs de kant van de klimaatactivisten, en dit kan niet louter toevallig heten. De coronacrisis roept niet enkel fundamentele vragen op over ons maatschappelijk functioneren, maar ook over de wijzen waarop we ons, in tijden van crisis, politiek kunnen organiseren. Hoe bouw je politiek verzet op als je niet meer fysiek mag samenkomen? Hoe laat je je stem gelden? Hoe organiseer je je als enkel digitale communicatie overblijft? Met de klimaatacties vorig jaar gooiden jongeren overal ter wereld, soms heel letterlijk, hun lichamen in de strijd. Zelfs als het digitale toen al een belangrijke rol speelde in de verspreiding van de oproep tot actie, was het feitelijk verzet in essentie fysiek: tienduizenden mensen op de trein, in de wetstraat, op de barricades voor het klimaat. De politie telt letterlijk het aantal ‘koppen’, en dat is ook wat de krantenkoppen bepaalt. Extinction Rebellion (XR) ging daarbij nog een stap verder dan de Youth Climate Strikes en gebruikte lichamen letterlijk als blokkades om het verkeer tegen te houden, vliegtuigen aan de grond te houden of op andere wijze de economische machine te stoppen en aandacht te vragen voor het klimaat.

Vandaag worden andere actiemiddelen gevraagd. XR London haalde op 18 mei voor het eerst sinds lange tijd weer de krantenkoppen met een actie waarbij de beweging 2000 paar kinderschoenen op Trafalgar Square zette om de regering op te roepen geen vervuilende industrieën uit te kopen als antwoord op de coronacrisis. De kinderschoenen symboliseren zij die in de toekomst gaan moeten leven. Dat wordt een toekomst gekenmerkt door het weinig geruststellende vooruitzicht van klimaatverandering, en nu kwam daar recentelijk ook de vrees voor nieuwe epidemieën bij. Is dat echt het beste wat we aan toekomstige generaties kunnen geven?

Corona zette het risico van nieuwe epidemieën centraal op de maatschappelijke agenda, maar helemaal nieuw had de bezorgdheid niet mogen zijn. Nieuwe epidemieën worden al langer genoemd als een manier waarop de veel te lang genegeerde ‘natuur’ als een boemerang in ons gezicht terug kan slaan. Zo liet Steven Vromman in zijn voorstelling “Het einde van de wereld? Een try-out!” vorig jaar het publiek kiezen wat met de grootste waarschijnlijkheid het einde van de wereld inluiden zou: van virussen tot Artificiële Intelligentie, van meteorieten tot klimaatchaos. Toen werd er over het virusscenario nog bedenkelijk gedaan. Vandaag wordt steeds duidelijker hoe de ontwrichting van onze relatie met de natuur misschien vooral gesymboliseerd wordt door de klimaatverandering, maar daartoe geenszins beperkt blijft. Zo wordt steeds duidelijker dat globalisering zowel klimaatverandering als de verspreiding van nieuwe virussen in de hand werkt, fossiele verbranding onze luchtwegen dusdanig aantast dat het ons ook gevoeliger voor allerlei infecties (zoals corona) maakt, en de ontwrichting van ecosystemen een drama is voor allebei.

Nu hoeven crisissen niet tot het einde van de wereld te leiden. Ze kunnen, op wrede wijze, ook het pad effenen voor een nieuw begin, al betalen we zonder enige twijfel een hoge prijs. Of om het nog anders te zeggen: naast veel ellende, bieden crisissen ook opportuniteiten en dat weten zowel rechts als links. In toenemende mate gaat de strijd dan ook over *hoe* de crisis aan te pakken en wie daarbij aan het kortste eind trekken zal. Maatregelen zijn nooit neutraal. Zelfs niet als ze gedeeltelijk

zijn ingegeven door wetenschappelijke bevindingen. De prominente discussie over de tweede verblijven spreekt boekdelen. Het feit dat juist deze groep de politiek en media zo sterk wist te bespelen kan niet toevallig worden genoemd. Maar het gaat verder dan een politiek akkefietje hier en daar. Fundamenteel is een crisis een moment waarop de geschiedenis met grotere snelheid deze of gene richting uit kan gaan. Naomi Klein legt de gevaren haarscherp uit in *De shockdoctrine*. Toch hoeven de maatschappelijke omwentelingen in periodes van 'shock' niet per definitie de verkeerde richting uit moet gaan. Is een zeker besef van 'shock' niet exact waar de klimaatactivisten vorig jaar vnog oor pleitten? Ze vroegen om de klimaatverandering uit te roepen tot een noodtoestand: een moment waarop de dagelijkse politieke *fait divers* worden opgeheven en er beslissingen genomen kunnen worden die in die dagelijksheid als onmogelijk zouden worden gezien. En is dat niet net wat de coronacrisis heeft gedaan? Maatregelen die voorheen ondenkbaar waren (zoals het sluiten van grenzen en scholen en het invoeren van collectief huisarrest) of enkel als het resultaat van een moeizaam en traag politiek proces mogelijk zouden zijn (zoals het autovrij maken van drukke verkeersaders in New York of gratis maken van openbaar vervoer in Londen) werden van vandaag op morgen ingevoerd. De coronacrisis toont dat uitzonderingssituaties mogelijkheden bieden, maar ook erg gevaarlijk zijn. Bewegingsvrijheid en vrijheid van organisatie worden beknopt. 'Track and trace' systemen worden opgezet. Potentieel worden in enkele dagen tijd miljarden voor vervuilende industrieën vrijgemaakt.

Critici van het uitroepen van een noodtoestand voor het klimaat wijzen er terecht op dat dit autoritaire, technocratische en nationalistische antwoorden in de hand kan werken.¹ Zo toont coronac onder andere hoe niet enkel de noodsituatie zelf, maar ook, en misschien zelfs vooral, de maatregelen die in de context van een noodtoestand worden genomen de sociale, economische, politieke, etnische en genderongelijkheden dreigen te vergroten. Daarbij spelen verschillende mechanismen tegelijkertijd. Enerzijds heeft het toespitsen van de aandacht op de noodsituatie het gevolg dat andere problemen uit het oog worden verloren. Zo schatte een recente studie dat in de UK alleen al dit jaar 18.000 mensen meer aan kanker zouden overlijden doordat niet-corona-gerelateerde gezondheidszorg tijdelijk is opgeschort en middelen naar de bestrijding van corona werden geheroriënteerd.² Op gelijkaardige wijze stelde een onderzoek van Clare Wenham, professor aan de London School of Economics and Political Sciences, vast dat tijdens de ebola-epidemie in West Afrika significant meer vrouwen tijdens en rond de bevalling stierven.³ In Sierra Leone stierven tussen 2013 en 2016, toen de epidemie volop in het land woekerde, zelfs meer vrouwen aan verloskundige complicaties dan aan de ebola-epidemie zelf. Bovendien worden noodmaatregelen vaak door een gebrek aan context en nuance gekenmerkt. Door de snelheid waarmee maatregelen in het leven worden geroepen, en de simpele focus op het indijken van de gevolgen van de ramp hebben die vaak weinig oog voor wat dit concreet voor mensen hun leven betekent. Wat voorgesteld wordt als een arsenaal van 'vlakke of 'gelijke' maatregelen (denk aan 'blijf in uw kot') heeft verre van gelijke gevolgen. Ondertussen weten we dat de lockdown iets heel anders is voor het prototypisch Vlaams kerngezin, met twee ouders en twee kinderen, in een fijn huis met een grote

¹ Zie bijvoorbeeld Asayama, S. (2015) Catastrophism toward 'opening up' or 'closing down'? Going beyond the apocalyptic future and geoengineering. *Current Sociology*, 63(1), 89-93. ■ Malm, A. (2015) Socialism or barbeque? War communism or geoengineering: Some thoughts on choices in a time of emergency. In: K. Borgnäs e.a. (eds) *The politics of ecosocialism: Transforming welfare*. London: Routledge, 180-194. ■ Markusson, N. e.a. (2014) 'In case of emergency press here': framing geoengineering as a response to dangerous climate change. *WIREs Climate Change*, 5(2), 281-290;

² <https://www.theguardian.com/society/2020/apr/29/extra-18000-cancer-patients-in-england-could-die-in-next-year-study>

³ <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>

tuin ergens in suburbaan Vlaanderen, dan voor een huishouden van net iets meer kinderen en net iets minder volwassenen in een torenflat op de 13de verdieping, maar veel tegemoetkomingen op dit vlak kregen we niet.⁴ Evenzeer is ‘home’ niet voor iedereen een ‘safe place’, zoals de oproep ‘stay home, stay safe, save lifes’ in de UK suggereert. De lockdown was nog maar net in voege of er werd al een significante stijging van huiselijk geweld vastgesteld.⁵ Huiselijk geweld, waaronder seksueel geweld, treft in het bijzonder vrouwen en meisjes. Stress, financiële problemen en alcoholmisbruik worden als triggers van geweld beschouwd, en alle drie nemen ze toe in crisissituaties.⁶ Bovendien wordt het onder een lockdown letterlijk moeilijker om afstand te nemen of hulp te zoeken. Mensen zitten met hun lippen op elkaar, en frustratie wordt op de dichtstbijzijnde persoon afgereageerd. Tezelfdertijd zien we hoe genderrollen floreren. Nucleaire gezinspatronen zijn terug van nooit helemaal weggeweest. Het kerngezin wordt bekrachtigd als de hoeksteen van de samenleving. Velen voelen zich terug naar de jaren 50 gekatapulteerd. Zeker waar er kinderen zijn, blijken het huishouden en zorgtaken disproportioneel op de schouders van vrouwen terecht te komen.⁷ Ook hier wordt door de crisis vooral een bestaand probleem uitvergroot.⁸ Alleenstaande ouders hebben het extra hard. Meer dan 80% van de éénoudergezinnen bestaan uit moeders en kind(eren).⁹ Bovendien is armoede vrouwelijk en dat geldt in tijden van corona evenzeer. 60% van de afdankingen gedurende de coronaperiode zouden tot nu op de schouders van vrouwen terecht gekomen zijn. Heel wat mensen in de informele economie of op zero hour contracten verloren van de éne op de andere dag hun job zonder compensatie voor technische werkloosheid. Denk bijvoorbeeld aan de veelal vrouwelijke huishoudhelpers, of het vaak uitbestede en op slechte contracten werkende poetspersoneel.

Noodmaatregelen zijn dan ook niet zo politiek neutraal als ze vaak worden voorgesteld. Prioriteiten zijn politiek ingegeven. Het verhaal rond de tweede verblijven is een schoolvoorbeeld, maar ook het feit dat eerst de winkels en daarna pas de scholen open gingen, zegt veel. Of denk aan het voorstel van menig burgemeester van kunststeden om pas in laatste instantie dagjestoeristen weer op het strand toe te laten, niet toevallig de groep mensen waaraan het minst te verdienen valt. Maar zelfs de vraag om “in uw kot te blijven” en daarmee mensenlevens te redden is niet neutraal. “Stay home, save lives, save the NHS [= de Britse gezondheidszorg]” kreeg elke Britse inwoner op haar gsm en in haar brievenbus. Ja natuurlijk, we willen zeker ons best doen, maar wie heeft de NHS eerst, door jaren desinvestering, kapot gemaakt? Meer dan in andere situaties wordt beroep gedaan op een hoge mate van moralisering, individuele responsabilisering en als het nodig is culpabilisering en criminalisering. Wie zich niet aan de nieuwe gedragsafspraken houdt, haalt zich al snel een torenhoge boete op de hals. Tegelijkertijd klinkt “we are all in this together” door de luidsprekers van eender welke willekeurige Britse supermarkt. Of denk aan de in België wijdverspreide posters “#staysafe. Allemaal samen tegen COVID-19”. Het is een boodschap die zelden met de reële ervaring fit, maar niettemin bijdraagt aan een reëel ideologisch effect. Op zich is het natuurlijk belangrijk en positief de bevolking voor een hoger doel, zoals de inperking van de verspreiding van COVID-19, te mobiliseren, en is de corona pandemie gigantisch inspirerend geweest in de wijze waarop ze

⁴ Zie onder andere <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/03/21/opinie-kwetsbare-jongeren/>

⁵ <https://www.ugent.be/nl/actueel/huiselijk-geweld-in-belgie-in-tijden-van-corona;>

⁶ <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>

⁷ VUB- tijdsbestedingsonderzoek: <https://today.vub.be/nl/artikel/eerste-bevindingen-vub-tijdsbestedingsonderzoek-in-tijden-van-corona>

⁸ Beeckmans, De Craene en Kenis (2020). Zorgarbeid en genderongelijkheid aan de universteit. Who cares? # Beter Na Corona. Samenleving en politiek. Online beschikbaar op:

<https://www.sampol.be/2020/05/zorgarbeid-en-genderongelijkheid-aan-de-universteit-who-cares>

⁹ <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/05/05/bevestigt-de-coronacrisis-het-traditionele-rollenpatroon-nu-het/>

wereldwijd het spontaan ontstaan van duizenden initiatieven van samenwerking en solidariteit heeft laten zien. Toch zijn er ook risico's. Door het invoeren van de noodtoestand en het idee van 'allemaal samen voor het hoger doel', zijn maatregelen moeilijker dan in normale omstandigheden te contesteren. De verschrikkelijke verhalen van stervende coronapatiënten dragen hier toe bij, want wie wil nu zo'n gruwel op zijn geweten hebben gehad? En dus zwijgen we maar. De ongemakkelijke waarheid van alle crisissituaties is echter dat ze nooit iedereen gelijk of op dezelfde wijze treft.

Maar ook de ziekte zelf treft mensen niet gelijk, en opmerkelijk genoeg is corona één van de eerste crisissen waar dit volop wordt geëtaleerd en bediscussieerd. Kan het toeval heten dat nu corona meer mannelijke dan vrouwelijke dodelijke slachtoffers lijkt te maken plots de genderdisbalans in de media wordt uitgesmeerd?¹⁰ Deze vaststelling op zich is echter niet genoeg om te concluderen dat mannen zouden worden 'gediscrimineerd'. Het is te vroeg om conclusies te trekken, maar tot nu toe gaan verklaringen van een grote biologische gevoeligheid tot meer risicogedrag. Dit risicogedrag wordt gedeeltelijk gelijkgesteld met levensstijlfactoren zoals roken, drinken en een ongezond voedingspatroon, die mannen als groep gevoeliger maken voor aandoeningen die de kwetsbaarheid verhogen zoals long- en hartproblemen, hoge bloeddruk en overgewicht,¹¹ maar ook met vormen van – typisch masculiene – imaginaire onkwetsbaarheid. Zo zouden mannen gedragsregels zoals handen wassen en het dragen mondklappers minder serieus nemen. Denk aan Boris Johnson die tot ver in de pandemie met veel vertoon handen bleef schudden, zelfs in ziekenhuizen met coronapatiënten, zoals hij trots proclameerde, en zelfs tot na zijn eigen regering de bevolking had opgeroepen dat niet meer te doen. Ondertussen duiken ook de eerste empirische gegevens op. Zo toonde een enquête afgenomen bij 8.500 mensen in de VS dat mannen significant minder hun handen wassen.¹² Een andere enquête afgenomen bij 2.459 mensen vond dat mannen weigerachtiger zijn om een gezichtsmasker te dragen omdat ze het "beschamend", "niet cool", een "stigma" of een "een teken van zwakte" vonden.¹³ Dezelfde studie liet zien dat "mannen minder dan vrouwen geloofden dat ze serieus getroffen zullen worden door het corona virus". De auteurs van de studie, Valerio Capraro en Hélène Barcelo, noemen dit "ironisch" gezien officiële statistieken laten zien dat mannen net een grotere kans hebben aan het virus te sterven.

Opmerkelijk genoeg sterven er meer mannen aan corona, ondanks het feit dat net heel wat vrouwen zich door hun zorggerelateerde jobs in de broeihaarden van de epidemie bevinden.¹⁴ Overheen de hele wereld worden verplegende en verzorgende jobs grotendeels door vrouwen ingevuld. Meer dan dokters zijn verpleegsters en verzorgsters betrokken in intieme en fysiek nabije zorg, of het nu gaat over eten geven, wonden verzorgen of bloed afnemen. Ook informele zorgarbeid, waaronder zorg voor zieken, komt disproportioneel op de schouders van vrouwen terecht. Zoals ik in het artikel 'feminisme in tijden van klimaatstrijd' laat zien, staan vrouwen disproportioneel in voor de 'materialiteit' van het menselijk bestaan, en exact die historisch toebedeelde rol is wat in hun in het

¹⁰ Zie bijhorend artikel 'Feminisme in tijden van klimaatstrijd'. Oikos

¹¹ Zie o.a. <https://www.gezondleven.be/themas/voeding/cijfers/cijfers-gewicht>;
<https://www.gezondleven.be/themas/tabak/cijfers/hoeveel-belgen-en-vlamingen-roken>;
<https://www.gezondleven.be/themas/voeding/voedingsdriehoek/overige-producten> zie ook
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/07/coronavirus-hits-men-harder-evidence-risk>

¹² Zie o.a. <https://blogs.lse.ac.uk/usappblog/2020/04/09/how-mens-misplaced-sense-of-masculinity-in-the-face-of-covid-19-may-be-killing-them/> en <https://uasdata.usc.edu/index.php>

¹³ Valerio Capraro en Hélène Barcelo (2020). The effect of messaging and gender on intentions to wear a face covering to slow down COVID-19 transmission, online beschikbaar op:

https://psyarxiv.com/tg7vz?mod=article_inline

¹⁴ <https://www.nytimes.com/2020/03/12/us/women-coronavirus-greater-risk.html>

geval van ‘natuur’rampen vaak de das om doet. Deze impact is altijd sociaal gemedieerd. De strijd om mondkmaskers en ander beschermend materiaal ter beschikking te stellen in ziekenhuizen en woonzorgcentra is in die zin altijd ook een feministische strijd.

Of het nu gaat om klimaat of corona, wanneer we deze vanuit feministisch oogpunt bekijken staat telkens opnieuw de kwestie van ‘levensproducerende’ versus ‘levensvernietigende’ activiteiten en hoe die in onze maatschappij structureel ongelijk verankerd zijn, centraal.¹⁵ Crisissen zijn tegelijk periodes waarin we meer dan voorheen op deze ongelijke structuren dreigen terug te vallen, en ze zelfs dreigen te versterken, en periodes waarin sneller dan op andere momenten verandering mogelijk is. Om beide redenen is politieke strijd in deze periodes belangrijker dan ooit. Er worden keuzes gemaakt die de toekomst fundamenteel bepalen. Gaan we er alles aan doen om na de crisis terug te keren naar een problematisch ‘normaal’, of is er eindelijk een kans om een aantal zaken fundamenteel te herorganiseren? Om maar één vraag te stellen: kiezen we er eindelijk voor om in zorg in plaats van in vervuilende industrieën te investeren?

B. Feminisme in tijden van klimaatstrijd

1. Inleiding

‘What about my future?’ staat te lezen op een bordje dat een jongen van zo’n zeven jaar in de lucht houdt gedurende één van de klimaatstakingen in het voorjaar van 2019. Naast hem staat een meisje, met een minstens even veelzeggende slogan ‘... and what about mine too?’ Klimaatrechtvaardigheid is tot nu toe vooral in ruimtelijke termen begrepen geweest: het vervuilende globale Noorden tegenover het veel armere globale Zuiden, dat niettemin de grootste prijs dreigt te betalen. De klimaatstakingen van 2019 voegden daar op een erg strijdbare wijze de rechtvaardigheid tussen generaties aan toe.¹⁶ Ook sociaal-economische verschillen, evenals milieuracisme en etniciteit zijn in toenemende mate onderwerp van klimaatdebat. Gender daarentegen is een veel minder gepolitiseerde dimensie van klimaatrechtvaardigheid. In de mate dat gender een plaats krijgt, is het vaak in de simplistische en - afhankelijk van de interpretatie - enigszins problematische symboliek van het redden van ‘moeder aarde’, of het idee dat vrouwen, net omwille van hun zogenaamd intrinsiek grotere zorgcapaciteiten of toekomstgerichtheid, een leidende rol in de strijd tegen de klimaatverandering zouden moeten spelen.

Dit artikel wil een bijdrage leveren om gender op de klimaatagenda te zetten. Het argument is niet enkel dat de klimaatverandering verschillende effecten naar gelang iemands gender heeft, maar ook dat de hegemonische antwoorden op de klimaatverandering van een sociaal geconstrueerde ‘masculiene’ visie op de natuur vertrekken, terwijl een feministische analyse ons net kan helpen te begrijpen wat fundamenteel op het spel staat.¹⁷

¹⁵ Zie hieraan gekoppeld artikel “Feminisme in tijden van klimaatstrijd”

¹⁶ Het idee van intergenerationele rechtvaardigheid bestaat al langer dan de klimaatstakingen van 2019, maar het waren toch vooral die laatsten die dit thema heel erg gepolitiseerd bovenaan op de politieke agenda hebben weten te zetten.

¹⁷ Gender moet hierbij begrepen worden als een sociaal construct met niettemin erg reële effecten op de werkelijkheid. Daarbij staat ‘mannelijk’ of ‘masculien’ niet enkel tegenover ‘vrouwelijk’ of ‘feminien’ maar ook tegenover alle genders die niet met het mannelijke gender samenvallen. Termen als ‘mannen’ en ‘vrouwen’ moeten hier als statistisch gedefinieerde categorieën begrepen worden zoals we ze in empirisch onderzoek terugvinden. Ze zijn bedoeld om zaken zichtbaar te maken, niet om mensen in een vakje op te sluiten of een onveranderbaarheid t.o.v. die categorieën te suggereren.

Dit artikel kijkt daarvoor naar de klimaatstakingen van 2019 vanuit een feministische bril. Het analyseert hoe de acties erin slaagden klimaatverandering te politiseren rond het thema van intergenerationale rechtvaardigheid, maar ook door het naar voren schuiven van een gecontesteerde tactiek. De kracht daarvan mag niet onderschat worden: het heeft mee geleid tot de grootste klimaatmobilisaties ooit. Niettemin zijn er ook risico's verbonden aan dit type van politisering. Door op tactiek en intergenerationale rechtvaardigheid te politiseren bleef de inhoud van de klimaatstrijd relatief leeg. In die context wil ik me in dit artikel de vraag stellen wat het zou betekenen als we aan de klimaatstrijd een feministische invulling zouden geven. De analyse die ik daarvoor ga maken, moet niet begrepen worden als een afstandelijke kritiek. Het is bedoeld als een geëngageerde interventie met als doel de klimaatstrijd mee op te bouwen, net door het debat aan te gaan.¹⁸

In wat volgt presenteer ik eerst een analyse van de algemene karakteristieken van de klimaatstakingen van 2019. Daarna voeg ik daar een feministisch perspectief aan toe. Daarbij bespreek ik eerst genderongelijkheid in de context van de klimaatverandering. Vervolgens maak ik het argument dat een feministische analyse verder dan het aantonen van gendergerelateerde vormen van klimaatonrechtvaardigheid moet gaan. Om de kracht van een feministische analyse echt naar voren te laten komen, moeten we analyseren hoe hegemonische visies op de klimaatverandering voortkomen uit een sociaal geconstrueerde 'masculiene' bril en wijze van in de wereld staan. Fundamenteel vertrekt die positie van een attitude van meersterschap en controle en miskent hij de materiële basis van het menselijk bestaan. Deze focus op materialiteit brengt me bij de kern van mijn betoog waarin ik laat zien dat de exploitatie van de natuur en uitbuiting van vrouwen fundamenteel samengaan.

2. Don't burn our future

'Eén generatie, één stem. Wij eisen klimaatrechtvaardigheid om te zorgen voor een veelbelovende toekomst voor onze generatie en de generaties die zullen volgen'. Aan het woord is Youth for Climate, dat met de klimaatstakingen in het voorjaar van 2019 klimaatverandering bovenaan de politieke agenda wisten te zetten. 'Bovenaan de politieke agenda' is een understatement. Nooit was klimaatverandering zo aanwezig in het politieke debat, nooit kwamen er zoveel mensen op straat. Gebeurtenissen van dit niveau hebben altijd iets fascinerend. Ze lijken enerzijds vanuit het niets, en anderzijds van overal te komen. Hoe kan het dat de klimaatverandering plots de ziel en passie van zoveel jongeren weet te winnen? Met slogans als 'Het is onze toekomst', 'Our world, our future, our choice' en 'Don't burn our future' zetten jongeren de uiteenlopende belangen tussen vroegere en toekomstige generaties op scherp. Ze hekelen dat vroegere generaties hen, de jonge generatie, met een onbewoonbare planeet hebben opgezadeld.

Zoals Chantal Mouffe (2002, 2006) overtuigend beargumenteert, kan verdeeldheid paradoxaal genoeg mobiliserend werken doordat het mensen appelleert om zich uit te spreken en te organiseren. Doordat er conflict is, wordt het duidelijk dat er iets op het spel staat, dat je mening ertoe doet. De botsing van opinies maakt dat een thema wordt opgenomen op café en aan de schoolpoort. Verdeeldheid roept passie op. Het aan de kaak stellen van intergenerationale onrechtvaardigheid, een

¹⁸ Met een focus op gender wil ik niet suggereren dat andere machts- en onderdrukingsrelaties, bvb. in termen van klasse of ras, minder belangrijk zouden zijn. Eerder het tegendeel is waar: een focus op gender is net een manier om ook die andere dimensies op de kaart te zetten. Feminisme is vandaag bijna per definitie intersectioneel. Het idee is dat machtsrelaties (zoals seksisme, racisme, klassentegenstellingen, homofobie, transfobie, xenofobie) onderling met elkaar verbonden zijn en niet los van elkaar begrepen kunnen worden.

lijn trekken tussen zij die het voor iedereen verknald hebben en zij die in die nieuwe realiteit gaan moeten leven, maakt dat het thema aantrekkingskracht krijgt en gaat leven.

Het actiemiddel waarmee dit thema op de agenda werd gezet, heeft zo mogelijk nog een sterker mobiliserend effect. De beweging roept op tot een jongerenstaking. Ze roept op uit de scholen te wandelen en te spijbelen voor het klimaat. De eerste reële confrontaties in de media gaan dan ook over de vraag of dit al dan niet een legitieme optie is. Terwijl het mainstream discours een technocratische visie aanhoudt, zegt de beweging: 'neen, wat we nodig hebben is mobilisatie'. Terwijl de mainstream benadering stelt dat jongeren, als ze iets aan de klimaatverandering willen doen, vooral verder moeten gaan met studeren, wetenschapper worden, en inzetten op technologie en innovatie, gaat de beweging hier lijnrecht tegen in. De jonge actievoerders stellen dat er 'nu' iets moet gebeuren, niet later, en dat we genoeg wetenschappers hebben, maar nu moeten inzetten op mobilisatie.

Het belang van deze twee conflictlijnen mag niet onderschat worden. Mocht er niet op intergenerationele rechtvaardigheid en tactiek gepolitiseerd zijn, dan was de boodschap ontzettend saai: 'we moeten nu handelen', 'dit is een noodgeval', 'klimaatverandering belangt ons allemaal aan en overstijgt de politiek', '(dus) moeten we allemaal samenwerken'.¹⁹ Het zijn exact dezelfde slogans als die van de klimaattop in Kopenhagen in 2009 en van tal van andere klimaatmobilisaties sindsdien. Hoewel de beweging het conflict aangaat rond de noodzaak en het recht om op straat te komen, en de clash tussen de generaties aan de kaak stelt, blijft haar discours over wat er precies moet gebeuren tegelijk ontzettend vaag. Of is het misschien zo dat net die politisering op tactiek en intergenerationele lijnen toelaat om de boodschap voor de rest braaf te houden? De beweging eist niet meer dan dat er 'iets' gedaan wordt om de klimaatverandering tegen te gaan.

Misschien is dit ook de reden dat de beweging zoveel moeite heeft haar initiële breuklijn in stand te houden. Waar de beweging start met Youth for Climate, wordt ze snel vergezeld van Students for Climate, Scientists for Climate, ... en zelfs grootouders voor het klimaat. Inderdaad, exact die generatie die het voor de toekomstige generaties verknald zou hebben. De beweging verbreedt, en raakt stilaan terug in een verhaal van 'allemaal samen'. De beweging betreurt dat niet. Zoals Youth for Climate op haar website stelt: 'Met de acties van Youth for Climate is het de bedoeling om de politici, grote bedrijfsleiders en machthebbers samen te brengen om milieuvriendelijke maatregelen te treffen. Het is belangrijk dat naar iedereen de hand uitgereikt kan worden om samen het klimaatprobleem op te lossen.' In september 2019 wordt zelfs letterlijk 'iedereen' expliciet opgeroepen om wereldwijd mee op de barricades te gaan staan. Deze oproep leidt enerzijds tot de grootste klimaatmobilisatie ooit, maar verklaart anderzijds mogelijk mee het uitdoven van de beweging in de maanden daarna.

¹⁹ Mijn verhaal vertrekt van een analyse van de algemene tendensen die aanwezig waren in het discours van de beweging. Ik hoop dan ook dat de lezer me een zekere homogenisering vergeeft. Uiteraard weet ik dat de beweging genuanceerder en meer divers is dan dat, dat er mensen zijn die voor een feministisch perspectief staan of een uitgesproken antiracistische analyse aanhangen. Maar als we iets over de algemene tendensen van een beweging willen zeggen is een zekere mate van abstractie onvermijdelijk. Om die reden focust dit artikel op een aantal rode lijnen en elementen die terugkomen, met een bijzondere focus op de manier waarop de beweging in de pers werd vertolkt door haar vertegenwoordigers.

3. Eén generatie, één stem?

Slogans zoals ‘één generatie, één stem’ dreigen abstractie te maken van de grote ongelijkheid in wat als ‘onze gezamenlijke toekomst’ wordt geframed.²⁰ Sherilyn Mac Gregor (2014, 2017a) spreekt in deze context van ‘de grote wij’ die het milieudiscours al decennia lang kenmerkt, terwijl die discoursen vaak betrekking hebben op zaken die helemaal niet zo evident in termen van een gezamenlijke toekomst begrepen kunnen worden. En Erik Swyngedouw (Swyngedouw, 2010) hekelt een ‘wij allen tegen CO₂ discours’ waarbij de vijand vakkundig wordt geëxternaliseerd. Bovendien dreigt een focus op intergenerationele breuklijnen mensen die hier en nu al in de klimaatapocalyps leven op zijn minst retorisch te vergeten. En ook in de toekomst zullen er onvermijdelijk gigantische verschillen ‘binnen’ generaties zijn.

Het punt is dat mensen zich niet op een directe manier tot de klimaatverandering verhouden. Sociale, economische en politieke structuren staan tussen mensen en de klimaatverandering in. Neem nu alleen al maar de gendereffecten van ‘natuur’rampen.²¹ Studies tonen dat 61% van de mensen die in 2008 door Cycloon Nargis in Myanmar omkwamen vrouwen waren. 70-80 % van de tsunamislachtoffers in de Indische Oceaan in 2004 waren vrouwen, en niet minder dan 91 % van de slachtoffers van de cycloon die Bangladesh in 1991 trof waren vrouwen (Habtezion, 2016). Of neem nu de effecten van hittegolven. Veel mensen herinneren zich nog de Europese hittegolf van 2003 die alleen al in Frankrijk voor meer dan 14.000 doden zorgde. Maar weten we ook dat het sterftcijfers bij die hittegolf 75% hoger was voor vrouwen dan voor mannen (Buckingham & Kulcur)?

Niet alleen zijn de hierboven aangehaalde genderverschillen statistisch gezien bijzonder significant. Ze staan ook haaks op het gehomogeniseerde beeld dat in de media aanwezig is. In zoverre er een genderdiscours aanwezig is, lijkt de *common sense* soms zelfs het omgekeerde te suggereren. Wie kent er niet het bekende gezegde ‘vrouwen en kinderen eerst’? In de praktijk blijkt het er echter vaak heel anders aan toe te gaan. Uiteraard zijn er grote verschillen. De specificiteit van de context maakt dat het de ene keer om 61% en de volgende keer om 91 % vrouwen gaat. Die specificiteit maakt ook dat er in specifieke cases ook wel eens meer mannelijke dan vrouwelijke slachtoffers zijn. Wat relevant is, is niet zozeer het ene of andere voorbeeld, maar de globale tendens en hoe daar in de media of het publiek discours (niet) mee wordt omgegaan. Zo berekende een cross-case studie dat vrouwen en kinderen gemiddeld genomen 14 keer zoveel kans hebben om te sterven in een ‘natuur’ramp (Habtezion, 2016).

De redenen hiervoor zijn divers. Mannen hebben gemiddeld genomen meer toegang tot informatie en waarschuwingssystemen, beschikken over meer financiële en andere middelen en hebben een breder sociaal-politiek netwerk, wat nuttig is in het geval van tsunami's of cyclonen. Bovendien worden ze gemiddeld genomen minder blootgesteld aan de ellendige gevolgen van armoede, achterstelling, sociale isolatie en discriminatie, die in het geval van hittegevolgen vooral vrouwen de das om doen (Buckingham & Kulcur). Discriminatie houdt onder meer in dat gezondheidsklachten van vrouwen gemiddeld gezien minder serieus worden genomen, en zij dus makkelijker door artsen terug naar huis worden gestuurd, zelfs als ze er ellendig aan toe zijn. Bovendien nemen vrouwen ook in crisissituaties gemiddeld genomen een grotere zorgrol op, wat meestal niet in hun eigen voordeel is. Wie bij oudere of zieke familieleden blijft, de dieren eerst in veiligheid brengt, of de kinderen

²⁰ Voor een detailuitwerking van het probleem met een ‘wij allemaal samen’ discours zie oa Kenis & Lievens de mythe van de groene economie.

²¹ ‘Natuur’ staat hier tussen aanhalingstekens vermits ‘there’s no such thing as a natural disaster’ zoals onder andere Neil Smith naar aanleiding van de doortocht van orkaan Katrina in 2005 stelde.

meeneemt, verhoogt het risico voor zichzelf. Op lichamelijk vlak kunnen er ook verschillen zijn. Zo blijken vrouwen biologisch gezien minder goed in staat hun lichaamstemperatuur te regelen.

De gendereffecten van ‘natuur’rampen reiken bovendien een stuk verder dan het aantal dodelijke slachtoffers die direct gerelateerd zijn aan de ramp. Zo zorgt de verschuiving van medische aandacht en overheidsmiddelen er soms voor dat vrouwen op andere vlakken in precare situaties terecht komen. Zo stierven in Sierra Leona, ten tijde van de Ebola uitbraak, meer vrouwen aan verloskundige complicaties dan aan het virus zelf (Lewis, 2020). Stijgingen in percentages van seksueel of gendergerelateerd geweld zijn een ander veelvoorkomend probleem in crisissituaties (Amor, 2017). Zo noteerde New Orleans na de doortocht van orkaan Katrina een stijging van dergelijk geweld van 1,7 tot 6%. Na de aardbeving in Haïti stelde de VN vast dat elke bewoner van een opvangkamp getuige of betrokken was geweest in sekswerk terwijl de meesten geen sekswerk hadden gedaan voor de ramp. Van de negen landen waar het Rode Kruis studies deed na rampen, had geen enkele in de reddingsplannen regelingen getroffen voor de preventie en behandeling van seksueel of gendergerelateerd geweld.

Mensen reageren vaak geschokt als ze dit soort statistieken horen en vragen hoe dit kan. Maar eigenlijk is het vrij evident dat in een patriarchale maatschappij vrouwen meer getroffen worden door ‘natuur’rampen. In zoverre onze relatie tot de maatschappij gegendered is, en klimaatverandering niet zozeer een milieuprobleem, maar een probleem van de maatschappij is (Kenis & Lievens, 2012), zal onze relatie tot de klimaatverandering eveneens gegendered zijn. Niet alleen is het dus niet toevallig dat in een patriarchale maatschappij vrouwen gemiddeld genomen harder getroffen worden. Men zou zelfs kunnen beargumenteren dat het exact de definitie van het patriarchaat is dat vrouwen harder getroffen worden, omdat mannen exact door hun sociaal-economische of politieke privileges vaker aan gevaarlijke situaties weten te ontsnappen. De klimaatverandering framen als een verhaal van ‘ons allemaal’ samen, of als een strijd die vooral op intergenerationele breuklijnen is gestoeld, is dus niet zo evident. Tegenover het idee van een homogene actor zetten feministen daarom het idee van belichaamde positionaliteit (Haraway, 1988).

4. Lege eisen

Hoewel het aantonen van genderongelijkheid belangrijk is, kan een feministische analyse van de klimaatstrijd daar niet bij blijven. Zo moeten we ons ook de vraag stellen welke oplossingen naar voren worden geschoven en wat we daar vanuit een feministisch perspectief over kunnen zeggen. Ook op dit vlak waren de klimaatstakingen op zijn minst opmerkelijk te noemen. In contrast tot de duidelijke stellingname over tactiek en intergenerationele rechtvaardigheid, waren de eisen opmerkelijk ‘leeg’. De belangrijkste eis is een klimaatwet, die inhoudelijk ingevuld zou moeten worden door een groep van ‘onafhankelijke klimaatexperts’ en gebaseerd zou moeten zijn op ‘neutrale wetenschappelijke feiten’. De jongeren maken zich sterk dat zij zich niet hoeven uit te spreken over wat er precies moet gebeuren. Ze framen zichzelf expliciet als ‘apolitiek’. Zoals op de website van Youth for Climate te lezen valt: ‘Vanuit een apolitiek standpunt, want klimaat is een zaak die iedereen aangaat, wilt Youth for Climate een duidelijk signaal geven dat de volgende regering een klimaatregering zal moeten zijn. Hoe dat dit exact verwezenlijkt moet worden is niet aan Youth for Climate om uit te dokteren, er zijn genoeg (klimaat)experts die momenteel genegeerd worden.’

De eisen leeghouden helpt ongetwijfeld om de beweging samen te houden. Maar in het overlaten van de concrete invulling aan de dynamiek buiten de beweging schuilt ook een gevaar. Het betekent dat iedereen zich de strijd kan toe-eigenen en er zijn eigen inhoud en richting aan kan geven. Dat heeft

iets positief: het betekent dat er een reëel proces van politisering rond het thema in de maatschappij kan ontstaan. Van de sociale klimaatrevolutie van de PVDA tot het ecorealisme van de N-VA: misschien wel voor het eerst zien we zo expliciet een discussie in het brede politieke landschap over ‘wat’ er precies moet gebeuren om de klimaatverandering tegen te gaan.

Maar het betekent ook dat de uiteindelijke invulling bepaald dreigt te worden door de conjunctuur van het moment. Het punt is dat er geen ‘neutrale’ antwoorden op de klimaatverandering bestaan. Of om het nog anders te zeggen: is het wel slim om een apolitieke boodschap te geven in een rechts politiek klimaat? Het versterken van de grenzen, het buitenhouden van klimaatvluchtelingen, economische groei, marktwerking, weinig sociale correctie, kernenergie en ggo's: het zijn maar enkele van de elementen waar een prototypisch rechts klimaatbeleid uit bestaat. In zijn verder doorgedreven vorm leidt dat tot vormen van elite-kapitalisme, geoengineering en technocratie.

De invloed van een ecomodernistisch betoog is vaak niet ver te zoeken. Niet toevallig was Bart Coenen, één van de grondleggers van de ecomodernistische visie in Vlaanderen, een eregast op het N-VA-congres rond ecorealisme in februari 2019. Een andere centrale gast was Dirk Inzé, prominent biotechnoloog en verdediger van het idee dat we door zware investeringen in de biotechnologie niet alleen de economische competitiviteit van Vlaanderen zouden kunnen versterken maar ook nog eens de klimaatverandering aan zouden kunnen gaan. Terwijl veel klimaatactivisten gewezen hebben op de nood om gas terug te nemen, of zelfs aan de noodrem te trekken, gaat het hier om het omgekeerde. Het idee is niet enkel dat economische groei en klimaatstrijd perfect samen kunnen gaan. Sterker, het idee is dat we de kapitalistische innovatiemotor ten volle moeten benutten door ze te versnellen. Dat zouden we kunnen doen door diepgaande investeringen en het wegwerken van ‘obstakels’ op het kapitalistische pad.

Overigens vinden we een tot op zekere hoogte gelijkaardige keuze vooreconomische acceleratie en technologische innovatie ook terug in sommige stromingen ter linkerzijde. Zo bepleit Aaron Bastani (2019) een ‘fully automated luxury communism’ en stellen Alex Williams and Nick Srnicek (2013) in het ‘Manifesto for an Accelerationist Politics’ dat de klimaatverandering en andere ecologische uitdagingen ons vragen ‘*to refurbish mastery in a newly complex guise*’. Deze visie heeft zelfs zijn eigen feministische variant: xenofeminisme. Het idee is dat we grotere vormen van gendergelijkheid kunnen bereiken door technologie strategisch in te zetten ‘*to re-engineer the world*’ (Cuboniks, 2018; see also Hester, 2018). Het gaat om ‘a desire to fuse with the machine with capitalism, and some way come out at the other side’ zoals Nina Power (2017) kritisch opmerkt. Niet toevallig is deze stroming erg negatief over ecofeminisme.

5. Meesterschap en controle

Gezien we gelijkaardige ideeën zowel aan de linker als aan de rechterzijde van het politieke spectrum terugvinden, lijkt er meer dan een louter links-rechts onderscheid te spelen. Wat deze antwoorden op de klimaatcrisis, ondanks grote verschillen, gemeenschappelijk hebben is ‘an ideology of securisation, mastership and control, in other words a masculine mentality’ om Sherilyn MacGregor (2014, 2017a) te citeren (see also MacGregor, 2017b; MacGregor & Seymour, 2017). Het is belangrijk deze ‘masculiene mentaliteit’ niet als iets biologisch of genetisch te begrijpen, maar als sociaal geconstrueerd. Feministen spreken in deze context van ‘the white male effect’ (Flynn, Slovic, & Mertz, 1994). Het ‘witte mannelijke effect’ volgt uit de ervaring van mannen om grotendeels controle te hebben over hun leven en gemiddeld genomen minder geconfronteerd te worden met de ecologische

inbedding en belichaming van het menselijk bestaan (Mellor, 1997, 2006).²² Deze ervaring kan tot een soort van imaginaire onkwetsbaarheid leiden.²³ Niet toevallig toont empirisch onderzoek aan dat conservatieve witte mannen significant vaker klimaatontkenners zijn (MacGregor, 2014, 2017a). Niet toevallig reageert deze groep het meest verongelijkt op jonge vrouwen zoals Greta Thunberg en Anuna De Wever die het klimaatthema op de agenda zetten.

Net zoals een ‘wij allemaal samen’ discours samenhangt met een bepaalde manier van in de wereld staan, wordt een ideologie van meesterschap en controle vanuit een specifieke positionaliteit gevoed. Het gaat om een discours dat gecreëerd is door, en vaak ten voordele van, een specifieke groep van mensen. Om het heel eenvoudig te stellen: je gaat enkel beweren dat we hier ‘allemaal’ samen in zitten als je niet de ervaring van verdeeldheid hebt. Je gaat enkel zo zorgeloos met sociaal-ecologische risico’s om als je de gevolgen van water- of voedselschaarste nooit aan den lijve ondervonden hebt.

Dit is niet louter een theoretisch argument. Empirische studies tonen dat ‘mannen’ gemiddeld genomen risico’s makkelijker aanvaarden en minder voorzichtig zijn (Flynn et al., 1994), terwijl vrouwen gemiddeld genomen meer milieukennis hebben en een grotere bezorgdheid tonen (Xiao & McCright, 2017). In een context van toenemende pleidooien voor technofixes en vormen van geo-engineering, kan het overigens geen toeval worden genoemd dat de groep van ingenieurs in onze maatschappij voornamelijk uit mannen bestaat. Een pleidooi voor geoengineering en andere technofixes moet dan ook niet enkel begrepen worden als een specifieke visie op de grondoorzaken en mogelijke oplossingen voor de klimaatproblematiek, maar ook als een manier om controle te hebben en houden: niet enkel over de natuur, maar ook in de maatschappij.

De onduurzaamheid van deze ‘masculiene’ positie bestaat er in dat het zijn eigen afhankelijkheid van de natuur niet erkent. In de woorden van Val Plumwood (2002): *‘After much destruction, mastery will fail, because the master denies dependence on the sustaining other: he misunderstands the conditions of his own existence and lacks sensitivity to limits and to the ultimate points of Earthian existence.’*

6. Wie wast de herbruikbare luiers?²⁴

Natuurlijk kan, ook vanuit een feministisch perspectief, iets gezegd worden voor een ‘fully automated luxury communism’. Het is geen toeval dat sommige feministische stromingen, zoals het xenofeminisme, net de verdere technologisering van de samenleving centraal stellen om aan de sleur van ‘domme arbeid’ en bijhorende genderongelijkheden te ontsnappen. Bovendien wijzen feministen er terecht op dat het in de huidige patriarchale samenleving vooral vrouwen zijn die de bijkomende taken verbonden aan een meer ecologische levensstijl op zich nemen. In zoverre deze taken uitbesteed worden aan huishoudhulp, dreigt de last verschoven te worden naar slecht betaalde vrouwelijke werkneemsters met een migratieachtergrond (Arruzza, Bhattacharya, & Fraser, 2019).

Andere feministes, zoals Nina Power (2017), benadrukken dan weer dat veel zorgwerk, net omwille van zijn specifieke aard, niet geautomatiseerd kan worden. De roep voor volledige automatisering

²² Mijn argument gaat over de ‘man’ als construct: als ideaalbeeld van onze maatschappij, en als diegene die (om structurele redenen) meestal deze positie in neemt.

²³ Analyses in termen van structurele posities zeggen niet alles (en soms zelfs heel weinig) over de ervaring van de individuele man of vrouw. Zo zijn er zonder enige twijfel vrouwen die altijd veel controle hebben ervaren in hun leven, en mannen die het gevoel hebben dat ze nergens macht of greep op hebben.

²⁴ Persiflage op het boek van Katrine Marcale dat verder vernoemd wordt.

dreigt dan ook aan het bestaan en belang van reproductieve arbeid voorbij te gaan²⁵. Dit is geen nieuw verhaal. Reproductieve arbeid wordt wel eens de ‘stiefdochter’ van de economische theorie genoemd. Of zoals Katrine Marçal’s (2016) zich retorisch afvraagt ‘Who cooked Adam Smith’s dinner?’ Ze maakt daarmee in één zin duidelijk hoe zelfs één van de grootste denkers van de ‘homo economicus’ domweg niet de arbeid ziet van zijn moeder die elke avond zijn eten voor hem op tafel zet. Of in de woorden van Mary Mellor (2006): de homo economicus verschijnt ‘als fit en mobiel, en niet gebonden door huishoudelijke en andere verantwoordelijkheden. Hij is gevoed en uitgerust als hij op het publiek toneel verschijnt. De goederen die hij consumeert verschijnen “hem” als afgewerkte producten of diensten, en verdwijnen uit zijn zicht wanneer we ze in de vuilnisbak hebben gegooid. Hij heeft geen verantwoordelijkheid voor de levenscyclus van deze goederen en diensten net zo min als hij zich vragen stelt bij de lucht die hij inademt of waar zijn uitwerpselen naartoe gaan’. Tegenover dit idee van de homo economicus zetten ecofemisten een analyse die start van de materiële basis van het kapitalisme, gekoppeld aan de fundamentele materialiteit van het menselijk bestaan.

7. De verborgen materiële basis van het kapitalisme

Om te begrijpen wat op het spel staat hebben we een analyse nodig die de verborgen materiële basis van ons huidig economisch bestel blootlegt. Het is deze analyse die de basis vormt voor de meeste stromingen binnen het ecofeminisme. Het kernidee is dat aan de uitbuiting van vrouwen en de exploitatie van de natuur een gemeenschappelijke logica ten grondslag ligt.

In de klassieke marxistische theorie wordt het kapitalisme gezien als een economisch systeem dat winst en accumulatie creëert door uitbuiting van de arbeid. Kritiek focust dan op de uitbuiting van die arbeid, het feit dat die uitbuiting onzichtbaar wordt gemaakt, en op de contradicties en crisissen intern aan de kapitalistische economie. Maar tegelijkertijd heeft die klassieke marxistische analyse zijn eigen blinde vlekken. Hij laat enkel het topje van de ijsberg zien. Als we de huidige meervoudige crisis (sociaal, ecologisch, financieel, zorg, ...) willen begrijpen, hebben we een uitgebreider begrip nodig hebben dat naast de economie in strike zin ook de niet-strikt-economische achtergrondcondities in rekenschap brengt (Fraser, 2006). Fraser’s analyse sluit aan bij de analyse die Maria Mies al in de jaren ‘70 maakte: onder de uitbuiting en gratis toe-eigening van onbetaalde reproductieve arbeid, de natuur en het globale Zuiden kan het kapitalisme niet bestaan (Mies, 1986). Mies spreekt in deze context van koloniale relaties. Vrouwen, de natuur en het globale Zuiden conceptualiseert zij als de kolonies van de patriarchaal-kapitalistische maatschappijmodel die (desnoods met geweld) toegeëigend kunnen worden. In nog andere woorden: niet zozeer uitbuiting en accumulatie door productie in de fabriek staat, maar wel roofkapitalisme of ‘primitieve accumulatie’ staat centraal.

Om deze ‘roof’ ongestoord te laten gebeuren is er een dubbele beweging nodig. Enerzijds is er de externalisering van deze sferen uit het economisch model. Anderzijds is er de uitbuiting en toe-eigening die exact door deze externalisering onzichtbaar wordt gemaakt. Op het vlak van reproductieve arbeid gebeurt dat door deze te herframen als liefde en deugd. Natuur wordt dan weer gezien als dode materie die zonder enige kost kan worden toegeëigend.

In een poging dit proces zichtbaar te maken hebben feministes in de jaren ‘70 campagnes voor loon voor huishoudelijk werk opgezet. De meest bekende vertegenwoordigster van deze strijd is wellicht

²⁵ Reproductieve arbeid is de arbeid die nodig is om het leven (en dus de arbeidskracht) van dag tot dag en van generatie tot generatie te ‘reproduceren’. Prototypisch is alle arbeid gerelateerd aan voeding, verzorging, het baren van kinderen, en culturalisering (inclusief opvoeding). Soms wordt subsistentielandbouw ook in deze categorie geplaatst. Deze arbeid gebeurt doorgaans niet in loondienst.

Silvia Federici (2017). De slogans liegen er niet om: ‘They say it is love. We say it is unwaged work. They call it frigidity. We call it absenteeism. Every miscarriage is a work accident [...]’. Of neem het pamflet van The New York Wages for Housework Committee: ‘The women of the world are serving notice. We want wages for every dirty toilet, every indecent assault, every painful childbirth, every cup of coffee and every smile. And if we don’t get what we want, we will simply refuse to work any longer’. Met deze zinnen proberen zij duidelijk te maken dat aan datgene wat als louter liefde of deugd geframed wordt, wel degelijk arbeid ten grondslag ligt. Zoals Federici (2018) in een recent interview uitlegt zijn deze campagnes vaak verkeerdelijk verstaan geweest als de simpele vraag voor de internalisering van huishoudelijk werk in het economisch model. Het zou het idee gevoed hebben dat het zou ‘volstaan’ om vrouwen een inkomen te verschaffen om hen voor de rest braaf hun werk te laten doen. Zoals Federici beargumenteert, waren die campagnes in eerste instantie bedoeld als een vorm van werkweigering. Het ging er om iets zichtbaar maken met als bedoeling de macht en opties van vrouwen uit te breiden.

Een gelijkaardige discussie is aanwezig rond ecologische kwesties. Milieu-economen pleiten ervoor een prijs te zetten op de natuur en op die manier de milieukosten te internaliseren in het economisch model. Denk bijvoorbeeld aan de CO₂ taks, emissiehandel, biodiversiteitskredieten, de moneterisering van ecosysteemdiensten, discours rond ‘natuurlijk kapitaal’ enzoverder. Critici stellen dan weer dat dit alleen maar leidt tot een verdere commodificering van onze planeet, dat dit niet wenselijk is, en dat de natuur niet in geld uit te drukken valt. Misschien is het meest interessante van de eis wel dat hij nooit volledig ingewilligd kan worden en daarmee de spanningen inherent aan het kapitalistisch economisch systeem blootlegt. Neem nu alleen al de poging om een reële prijs te zetten op CO₂. Opdat die de reële kost van de klimaatverandering zou vertegenwoordigen zou die zo hoog moeten zijn dat tal van bedrijven failliet gaan. Zoiets zou leiden tot economische turbulentie en shocks (Kenis & Lievens, 2012, 2015).

Op gelijkaardige wijze is het onmogelijk een reële prijs te betalen voor al het reproductief werk dat vandaag gratis gedaan wordt, zonder het kapitalisme de stuipen op het lijf te jagen. Veel reproductief werk zou overigens nooit door de arbeidswetgeving geraken, net omdat het zo een groot engagement buiten reglementaire arbeidsuren en voorwaarden vergt. In die zin is de eis voor internalisering in het economisch model vooral een vorm van ideologiekritiek.

8. Een wereld vol contradicties

De inbedding van natuur en reproductieve arbeid in de analyse laat zien dat er nog andere contradicties zijn dan die tussen arbeid en kapitaal. De contradicties waar ik hierboven naar hintte, zijn zo mogelijk nog fundamenteeler: het kapitalistisch bestel heeft natuur en reproductief werk nodig om te kunnen functioneren, maar ondermijnt ze tegelijkertijd. Dit zorgt voor een fundamentele spanning. Het is bijna letterlijk het beeld van het afzagen van de tak waar je op zit. Concreet uit zich dat bijvoorbeeld in het niet respecteren van de natuurlijke cycli in de land-, bosbouw of visvangst, wat tot uitputting van de bodem of het visbestand leidt, of het uitstoten van zoveel CO₂ dat we met klimaatverandering geconfronteerd worden. Op het vlak van reproductieve arbeid gaat het er onder andere over dat de werkdruk zo toeneemt dat (zelf)zorg er onder leidt. Denk aan de vele burnouts die maken dat mensen soms jaren uit circuit zijn en niet meer kunnen werken, of aan de emotionele of gedragsproblemen bij kinderen en jongeren die het gevolg zijn van ouders die niet de mogelijkheden hebben gepaste zorg te geven.

Een andere contradictie is de tendens binnen het kapitalisme om alles te commodificeren terwijl het systeem eigenlijk enkel dankzij de gratis toe-eigening kan bestaan. Bovendien leidt die commodificatie – door de druk om de prijzen laag te houden – vaak tot erg arme vormen van zorg en natuur, die weinig meer te maken hebben met waar het in essentie om gaat: van bosplantages die CO₂ uit de lucht moeten halen tot aquaculturen die het probleem van duurzame visvangst zouden moeten oplossen (Kenis & Lievens, 2012, 2015), van verpleegsters die geen tijd meer hebben voor een praatje tot kinderverzorgsters die al blij mogen zijn als ze alle vuile luiers hebben ververst.

9. ‘Women will be your nature no more’

Het ecofeminisme daagt andere feministen uit door de stelling dat, in de mate de menselijke samenleving gegendered is, mannen en vrouwen ook op een verschillende manier in relatie tot de natuur staan. Dit idee roept wel eens grote weerstand op bij andere feministes. Eeuwenlang werd vrouwenonderdrukking gerechtvaardigd vanuit het idee dat vrouwen dichter bij de natuur staan en net daarom minder geschikt zijn om rollen op te nemen in het publieke leven. De natuur terug inbrengen in de analyse wordt daarom allesbehalve onschuldig geacht. Deze kritiek vertrekt echter van een verkeerd verstaan van de ecofeministische analyse.²⁶ Zoals ik hierboven heb uiteengezet stellen ecofeministen niet dat er een intrinsieke link is tussen vrouwen en de natuur (of alleszins niet anders of meer dan voor andere mensen). Ze stellen dat er een link is tussen de *onderdrukking* van vrouwen en de *exploitatie* van de natuur. Dat is iets helemaal anders.

Het feit dat essentialistische denkbeelden door de opkomst van de sociobiologie en evolutionaire psychologie vandaag een zekere revival kennen, maakt de discussie nog moeilijker. Ecofeminisme heeft niets te maken met het idee dat vrouwen de leiding zouden moeten nemen in de strijd tegen de klimaatverandering omdat ze zogenaamd ‘genetisch minder gedreven [zouden zijn] door agressie en competitie’ en meer zouden ‘focussen op samenwerking en op de langere termijn’ zoals we bijvoorbeeld kunnen lezen in het boek ‘In het oog van de storm: Over mensen, geschiedenis en klimaatveranderingen’ van Luc Goeteyn en Chris Jacobson (2012), niet toevallig allebei mannen. Dergelijke evolutionaire verhalen staan precies haaks op ecofeministische inzichten. Ze zijn gebaseerd op het aloude sprookje van de man die op avontuur gaat en de zorgende vrouw die de wonden moet helen. Dat is iets waar ecofeministen vriendelijk voor bedanken. Zoals een pamflet van de vrouwenstaking terecht stelt: ‘women will be your nature no more’!

Een genetisch of biologisch argument miskent niet enkel de sociale geconstrueerdheid van gender, het ontkent ook het sociaal geconstrueerde karakter van de klimaatverandering. Het suggereert dat klimaatverandering het bijna onvermijdelijk resultaat is van genetisch bepaald korte-termijndenken of van de menselijke competitiviteit, en verhult daardoor het specifieke politieke en economische systeem dat tot de klimaatverandering heeft geleid. Klimaatverandering is niet de logische volgende stap in een genetisch bepaald deterministisch proces dat in een rechte lijn van de uitvinding van het vuur, naar de stoomtrein en atoombom zou hebben geleid (Malm & Hornborg, 2014). Klimaatverandering is het resultaat van keuzes en beslissingen, gemaakt door mensen (in casu vaak mannen), doorheen de tijd.

10. Conclusie

²⁶ Uiteraard is dit idee wel in sommige discours aanwezig, maar het is absoluut niet het heersende idee in de ecofeministische analyse.

‘Burn borders, not coal’, ‘climate justice is migrant justice’, ‘the climate crisis is a racist crisis’, ‘climate refugees welcome’, ... er zijn tal van bewegingen die de klimaatbewegingen met andere strijden proberen te verbinden, en daarmee ook een specifieke inhoud en richting aan de klimaatbeweging geven. Zelfs een simpele slogan als ‘climate activists support the migrants’ maakt meteen duidelijk welke richting we (niet) in willen gaan. Tot nu toe klinkt het feministische geluid in de klimaatbeweging relatief voorzichtig. Eén van de redenen hiervoor is wellicht de complexiteit die ik in de voorafgaande paragraaf probeerde te belichten: op een pamflet of banner is het niet altijd makkelijk de klimaatstrijd met een feministische politiek te verbinden zonder in simplistische of problematische vaarwaters terecht te komen. De natuur opnieuw inbrengen in de feministische analyse is niet gemakkelijk, maar toch is het dat wat moet gebeuren. In de klimaatbeweging interveniëren vanuit een feministisch perspectief vergt een strijd die ons niet altijd in dank gaat worden afgenomen. De homogenisering van het klimaatdiscours in vraag stellen en inhoud geven aan wat eerder lege eisen waren, zal tot verdeeldheid leiden en dat is mogelijk een hard maar wel een noodzakelijk proces. Politieke conflicten zijn niet leuk, maar ze kunnen wel een ophelderend en dynamiserend effect hebben.

Referenties

- Amor, B. (2017). Unnatural disasters. The human cost of human-caused disasters. *Bitch Magazine*, 73(17).
- Arruzza, C., Bhattacharya, T., & Fraser, N. (2019). *Feminism for the 99%. A Manifesto*. London: Verso.
- Bastani, A. (2019). *Fully Automated Luxury Communism. A Manifesto*. London: Verso.
- Buckingham, S., & Kulcur, R. Gendered Geographies of Environmental Injustice. In R. Holifield, M. Porter, & G. Walker (Eds.), *Spaces of Environmental Justice* (pp. 70-94): Wiley-Blackwell.
- Cuboniks, L. (2018). *The Xenofeminist Manifesto: A Politics for Alienation*: Available online: <https://www.laboriacuboniks.net/>.
- Federici, S. (2018) *Every women is a working women/Interviewer: J. Richards*. Boston Review. A political and literary forum.
- Federici, S., & Austin, A. (2017). *Wages for Housework: The New York Committee 1972–1977: History, Theory, Documents*. Chico: AK Press.
- Flynn, J., Slovic, P., & Mertz, C. K. (1994). Gender, Race, and Perception of Environmental Health Risks. *Risk Analysis*, 14(6), 1101-1108. doi:10.1111/j.1539-6924.1994.tb00082.x
- Fraser, N. (2006). Contradictions of Capital and Care. *New Left Review*, 100, 99-117.
- Habtezion, S. (2016). *Gender and climate change. Gender, adaptation and disaster risk reduction*. Retrieved from New York:
- Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599.
- Hester, H. (2018). *Xenofeminism*. Cambridge: Polity Press.
- Kenis, A., & Lievens, M. (2012). *De mythe van de groene economie*. Antwerpen: EPO.
- Kenis, A., & Lievens, M. (2015). *The Limits of the Green Economy*. London: Routledge.
- Lewis, H. (2020). The Coronavirus Is a Disaster for Feminism. Pandemics affect men and women differently. *The Atlantic*, Available online: https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/?fbclid=IwAR3-h-uix7rk7bi_EhRsTldQn7tbzAUoM6kDR947IscXJdXBHKexgbcRGKM.
- MacGregor, S. (2014). Heat and Light: Why Environmentalism (Still) Needs Feminism. *Rachel Carson Center for Environment and Society Lunchtime Colloquium*. Munich, Germany.
- MacGregor, S. (2017a). Keynote Conversation Gender and Materiality. *Environmental Justice Conference*. University of Sydney, Sydney.

- MacGregor, S. (Ed.) (2017b). *Routledge Handbook of Gender and Environment*. London: Taylor & Francis.
- MacGregor, S., & Seymour, N. (2017). Men and Nature. Hegemonic Masculinities and Environmental Change. *RCC Perspectives: Transformations in Environment and Society* 4, 1-98.
- Malm, A., & Hornborg, A. (2014). The geology of mankind? A critique of the Anthropocene narrative. *The Anthropocene Review*, 1(1), 62-69.
- Marçal, K. (2016). *Who Cooked Adam Smith's Dinner?: A Story of Women and Economics*. New York: Pegasus.
- Mellor, M. (1997). *Feminism and ecology*. New York: Polity Press.
- Mellor, M. (2006). Ecofeminist political economy. *International Journal of Green Economics*, 1(1/2), 139 - 150.
- Mies, M. (1986). *Patriarchy and Accumulation. On A World Scale: Women in the International Division of Labour*. London: Zed Books.
- Mouffe, C. (2002). *Politics and passions. The stakes of democracy*. London: CSD Perspectives.
- Mouffe, C. (2006). *On the political*. London: Routledge.
- Plumwood, V. (2002). *Feminism and the Mastery of Nature*. London: Routledge.
- Power, N. (2017, 24 February 2017). *Decapitalism, Anticapitalism, Postcapitalism*. Paper presented at the Sonic Acts Festival - The Noise of Being, De Brakke Grond, Amsterdam, The Netherlands.
- Swyngedouw. (2010). Apocalypse Forever? *Theory, Culture & Society*, 27(2-3), 213-232.
- Williams, A., & Srnicek, N. (2013). #ACCELERATE MANIFESTO for an Accelerationist Politics. In *Critical Legal Thinking* (Vol. 14 May 2013).
- Xiao, C., & McCright, A. M. (2017). Gender differences in environmental concern: sociological explanations. In S. MacGregor (Ed.), *Routledge Handbook of Gender and Environment*. London: Taylor & Francis.